

ДОБРО УПРАВЛЕНИЕ

ДОВЕРИЕТО И КАЧЕСТВОТО НА ЖИВОТ КАТО ИНДИКАТОРИ НА ДОБРОТО УПРАВЛЕНИЕ

Николай Тилкиджиев

Резюме

Статията е екстракт от сравнителен анализ на данни от напълно сравними репрезентативни национални емпирични изследвания в България и другите страни в Европейския съюз, проведени на терен съответно в 2006 и 2008/2009 г., в методологическите рамки и изисквания на мащабната програма на Европейското социално изследване (ESS). Обект и предмет на дискусията е доверието и благополучието в европейските общества. Анализът доказва, че редом с други негативи, българското общество е придобило белезите на „общество на най-ниското доверие“ в Европа, като се търсят причините за това заключение. Доверието (в неговия междуличностен и политически смисъл) и благополучието се интерпретират в теоретичните рамки на концепцията за качеството на живот, в нейните нови, европейски хоризонти. Очертава се доверието и във връзка със стойностите на удовлетвореността и страховете на българите.

Ключови думи: Доверие; Благополучие; Качество на живот; България в ЕС; Сравнителни анализи.¹

TRUST AND QUALITY OF LIFE AS INDICATORS OF A GOOD MANAGEMENT

Prof. Nikolai Tilkidjiev,
Doctor of Social Science
Department of Public Administration,
Sofia University

Abstract

This study is an analysis on representative empirical data from two field surveys in Bulgaria (2006 and 2009) within the methodological framework of the European Social Survey (ESS) programme in comparison with other EU countries. Data and analysis show clear the reasons of Bulgarians to feel themselves “at the bottom” in a lot of criteria in respect of their self-estimations of well-being and quality of life, of satisfaction of life and the work of main national institutions. One of the basic reasons is the fact that for its people Bulgaria is “a low-trusted society” – in social and political meaning. There are a lot of conclusions on empirical data confirming the analysis.

Key words: Trust; Well-Being; Quality of Life; Bulgaria in EU; Comparative analyses.

¹ Част от текста в предишна версия и в значително по-голям обем е публикуван в: Тилкиджиев, Н. и Л. Димова, съст. 2010. *Благополучие и доверие: България в Европа? (Сравнителен анализ по Европейското социално изследване – ESS – 2006/2009)*. София: Изд. „Изток-Запад”, с. 33-61.

Коментарите за последните парламентарни избори от 5 юли 2009 г. в България са, че това е бил категоричен кредит на *доверие* за мандат на управление на нова политическа формация, резултат на масовата неудовлетвореност на хората от тяхното качество на живот, израз на масовото *недоверие* към тогава управляващите и към официалните институции. Пълната картина с обясненията на причините за този вот естествено включва и редица други нюанси, като тотално обхващащата държавните учреждения корупция, пронационалния вот в отговор на липсата на последователна държавна национална доктрина и етнополитика, цинични изяви на овластени партийни водачи и пр. Но това не отменя главното: каква изключителна е ролята на *доверието*, като индикатор на „доброто управление“, каква е реалната мощ на невидимата сила и значимост на *доверието* в социалните отношения, колко решаваща може да бъде загубата на *доверието* сред общественото мнение за направеното за хората, за тяхното качество на живот, затова те да живеят днес по-добре от вчера, за да виждат по-добра перспектива на техния живот и на случващото се в обществото. Наред с другото, българското общество се превърна и в „общество на ниското доверие“ (low-trusted society).

По-долу ще се опитам да установя: 1) Какво е сред българските граждани доверието както към другите хора (т.нар. социално или „междучелностно доверие“), така и към официалните институции (обозначавано като „политическо доверие“)? 2) Как да разбираме и измерваме доверието в европейския и българския контекст, каква е зависимостта на доверието от качеството на живот, благополучието, удовлетвореността? 3) Какви са страховете на българите, влияещи върху ниското доверие и неудовлетвореност и „Къде сме ние?“ сред скалите за самооценка спрямо другите страни в ЕС?²

1. Доверие и качество на живот

За да навлезем в по-голяма дълбочина в проблематиката на *доверието*, за да разберем както същността, така и емпиричните му индикатори, при това в европейски сравнителен план, се оказва особено перспективно поставянето му в контекста на широко обхватното понятие „качество на живот“. Три са основните измерения на обобщаващото, родово понятие в областта *качество на живот* (quality of life): 1) *обективните условия на живот* (objective living conditions), вкл. жизнения стандарт, 2) *субективното благополучие* (subjective well-being); 3) *качеството на обществото* (societal quality of life), имайки предвид индикаторите за „сплотеност“, кохезия и „устойчивост“, следвайки Волфганг Цапф, Хайнц-Херберт Нол, Руут Вeenховен: Veenhoven 2000, 2003; Noll 2002.³

² Всички следващи разсъждения се базират най-вече на данните от двете представителни за пълнолетното население в България проучвания в общата методологическа рамка на *Европейско социално изследване*-ESS, в сравнение – първо, времево, с данните за България от 2009-та спрямо тези от 2006 г., и второ, в международен план, спрямо другите страни-членки на ЕС. Данните от двете издания на *Европейското изследване на качеството на живот*-EQLS са публикувани в Интернет сайта: www.eurofound.eu.int

³ Veenhoven, R. 2003. *Measuring Human Well-Being*. New Hampshire : Houndmills; Noll, H.-H. 2002. Social indicators and quality of life research: background, achievements and current trends. In: Genov, N., ed. *Advances in Sociological knowledge over half a century*. Paris: ISSC.(вж. подробно в: Тилкиджиев, Н. 2006. „Качество на живот и щастие: европейски ренесанс на една традиция“. В: Грекова, М. и П. Кабакчиева, съст. *Отвъд дисциплинарите ограничения*. София: Унив. изд. „Св. Кл. Охридски“). Постигането на изследователски консенсус за проучването на качеството на живот, е от изключителна важност: за поставянето им в *солидни теоретико-методологически рамки* – в широката „интегративен и холистичен“ контекст (Fahey, T., B. Nolan, C. Whelan. 2003. *Monitoring Quality of Life in Europe. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities) и за прагматичността и рационалността на измерванията и сравненията. Обществата и обществените структури се съпоставят *според критерия за полезност*, доколко състоянието днес е *по-добро от вчерашното* (от гл.т.

Благополучието (well-being), като главен аспект и израз на качеството на живот е субективното усещане за удовлетвореност на отделния индивид, самовъзприятието му доколко неговия живот, благосъстояние и просперитет, неговия личен и семеен жизнен стандарт, отношенията му с околните, условията, състоянието, постиженията и перспективите на неговия живот и труд са добри или много добри, и го удовлетворяват.

Доверието (идва от „до-верие”, вярва в или към някого) на свой ред е важна част, аспект на благополучието, от общото усещане за удовлетвореност. Спецификата на доверието можем да сведем до следните четири момента, страни: 1) *Свързаност-интегрираност*. Доверието е носеща конструкция на легитимността на социалните отношения, то е „социалният магнит”, „социалното лепило” между хората и с другите общности и институции, то осигурява свързване, сплотеност, спояване, солидарност и интегрираност в обществото, то е „една от най-важните синтезиращи, спояващи сили в обществото”(Георг Зимел); 2) *Предсказуемост*. Доверието е да имаш вяра в или към някого, то е „до-веряването” – придаване на субектно-обектна насока на вярата – в и към отделен човек, общност, институция, да *разчита*ш на някого (на човек, общност, институция), на негови обещания или договореност - да си *уверен в изпълнението* на поети ангажименти, че дадено поведение и изпълнението на определени социални роли са адекватни, релевантни, предсказуеми, което прави социалните отношения и сътрудничеството възможни и предвидими(Макс Вебер); 3) *Сигурност-загриженост*. Доверието е да си сигурен в другия и другите, да не допускаш, че можеш да бъдеш измамен, подвеен, излъган, изигран, използван, предаден, а си убеден, че другите се интересуват и мислят за теб и за твоите проблеми позитивно; 4) *Надеждност-подреденост*. Доверието прави животът ни *по-надежден, по-сигурен, по-подреден, по-съгласуван*, създава *цялостното усещане, че съществува и действа определен приет и устойчив социален ред*, със свои писани или неписани правила, норми, зависимости, в които всеки има своето място и съответни роли.

В една своя статия (Delhey and Newton 2005: 311-327)⁴, обобщавайки изследвания в 60 страни, авторите отбелязват, че обществата с високо доверие са преди всичко онези, които имат: доминираща *етническа хомогенност*, най-често следващи *протестантски религиозни традиции*, с *добро управление*, със *значително икономическо благосъстояние* (БВП) и *без големи доходни различия*. Тази комбинация е характерна и за петте „северни”(Nordic) страни – Исландия, Дания, Швеция, Норвегия и Финландия, които са образец на „*просветено доверие*”, т.е. когато има достатъчно индивидуална свобода за личностна самопреценка.(О’Хара 2004: 8-9, 53)⁵.

За да имаме по-сериозна представа за наличието или отсъствието на доверие, са ни необходими „не само надеждни хора и институции, но и *измерими критерии* за доверие или недоверие”(О’Хара 2004: 8). Измерения и аспекти, които успешно могат да се използват за установяване на причините и факторите, влияещи върху доверието в съвременното общество, са: *икономическото благосъстояние* (измервано най-вече с БВП); *религиозната, езиковата и етническата (и расова) хетерогенност*, различия, конфликти; *постигнатата модернизация* (урбанизираност, индустриализираност, продължителност

на „по-доброто” положение, на „благополучието” - *better-ness, well-ness*). Такова уеднаквяване на критериите предполага *универсализиране на публичността и откритостта на сравненията*, принципно невъзможни в предишните „херметични”, „затворени общества”. Развитието на всяка страна-членка на Европейския съюз днес се съизмерва, сравнява с развитието на останалите, все по-трудно виреят „нашенски си”, доморасли, „провинциални” критерии и оценки. Което гарантира увереност за управленци и изследователи и е особено перспективно за адекватната преценка и на българския случай.

⁴ <http://essedunet.nsd.uib.no/cms/topics/2/> Delhey, J. and K. Newton. 2005. „Predicting Cross-National Levels of Social Trust: Global Pattern or Nordic Exceptionalism?”. In: *European Sociological Review*, Vol.21.

⁵ О’Хара, К. 2004. *Доверието. Новата криза на обществото*. София: Кръгзор.

на човешкия живот, образователни равнища на населението); *политическите права и граждански свободи*; *разходите на управлението* (за здравеопазване и образование, като пропорции от БВП и като дял от всички социални разходи на управлението); *доброто управление* (индекс на *политическата стабилност* и отсъствие на насилие-дестабилизация, причинена от етническо напрежение, военен конфликт, терористична заплаха, конституционни промени, раздробяване на политическия спектър; индекс на *законност и ред*; индекс за *действието на закона* – черен пазар, корупция в банките, престъпност в бизнеса, предвидимост; индекс за *ефективност на управлението* – качество на администрацията, стабилност на управлението); *корупцията* сред държавните служители (по: Corruption Perceptions Index - Transparency International) – оценявани от експерти от бизнеса, академичния сектор и НПО; *подоходните неравенства*; *разделения и конфликти в обществото*; инциденти със *смъртни случаи* и *самоубийства* в страната; *членство и активност в доброволни организации* (синдикати, професионални, политически, екологични, спортни, църковни, дарителски и др. организации); *доминиращата религия* (Delhey and Newton 2004:30-33)⁶.

2. Доверието към другите хора – „социалното” или междуличностно доверие

На въпроса за доверието към другите хора (т.е. „социалното доверие”, в междуличностното общуване), което в мащабното проучване на European Social Survey (ESS) се проучва с три основни индикатора, отговорите свидетелстват, че наистина имаме основание да смятаме, че *днешното българско общество е „общество на ниското доверие”* (low-trusted society)⁷.

Получават се натрупвания, които говорят, че в средата на 2009 г. 42.2% от българите категорично клонят към отговора, че *по-скоро човек не трябва да се доверява много на другите*, че *трябва да е винаги „нащрек”*, с резерви към другите и едва само 8.6% приемат, че повечето хора заслужават доверие. В потвърждение на тази констатация са и отговорите по втория индикатор за доверието – доминира очакването, че *другите хора искат по-скоро да ги измамат или да се възползват от тях* – 26.2%, докато доста по-малко (10.7%) приемат, че повечето хора се опитват да бъдат честни и искрени с тях; тук голямата част (61.2%) заемат междинната, балансирана позиция по въпроса, в което според мен се съдържа и възможност за методически упрек. Аналогично, по третия индикатор за доверието, 43.8% категорично смятат, че *повечето хора се интересуват най-вече от себе си* и едва 4.3% - обратно, че повечето хора се опитват да бъдат полезни на другите. Цитираните резултати далеч не са случайна моментна снимка на занижено доверие сред хората. Сравнението с данните по същите въпроси и със същата формулировка отпреди три години (ESS-2006) *потвърждава устойчивостта на значителното по размер ниско доверие*; отклоненията между дяловете на съответните отговори в двете изследвания (2009/2006) са в рамките на статистическата грешка.

„Социалното недоверие” е трайна характеристика в масовото съзнание в България. Нещо повече: в определени рамки, се очертава дори ясна *тенденция към намаляване на доверието между българите* в този междуличностен, социален план, за което свидетелстват и данните от EVS-1990/1990/2008⁸. Това е тъжна констатация и най-

⁶ Delhey, J. and K. Newton. 2004. „Social Trust: Global Pattern or Nordic Exceptionism?”. In: *WZB Discussion Paper*, June 2004, Bestell-Nr./Order No.: SP I 2004 – 202.

⁷ Методическите детайли на анализа на данните са представени в подробния текст, цитиран в началото.

⁸ „Сравнението между резултатите от трите вълни на Европейското изследване на ценностите – 1990, 1999 и 2008 г. – ясно показва наличието на тенденция към намаляване на доверието на българите към другите хора.

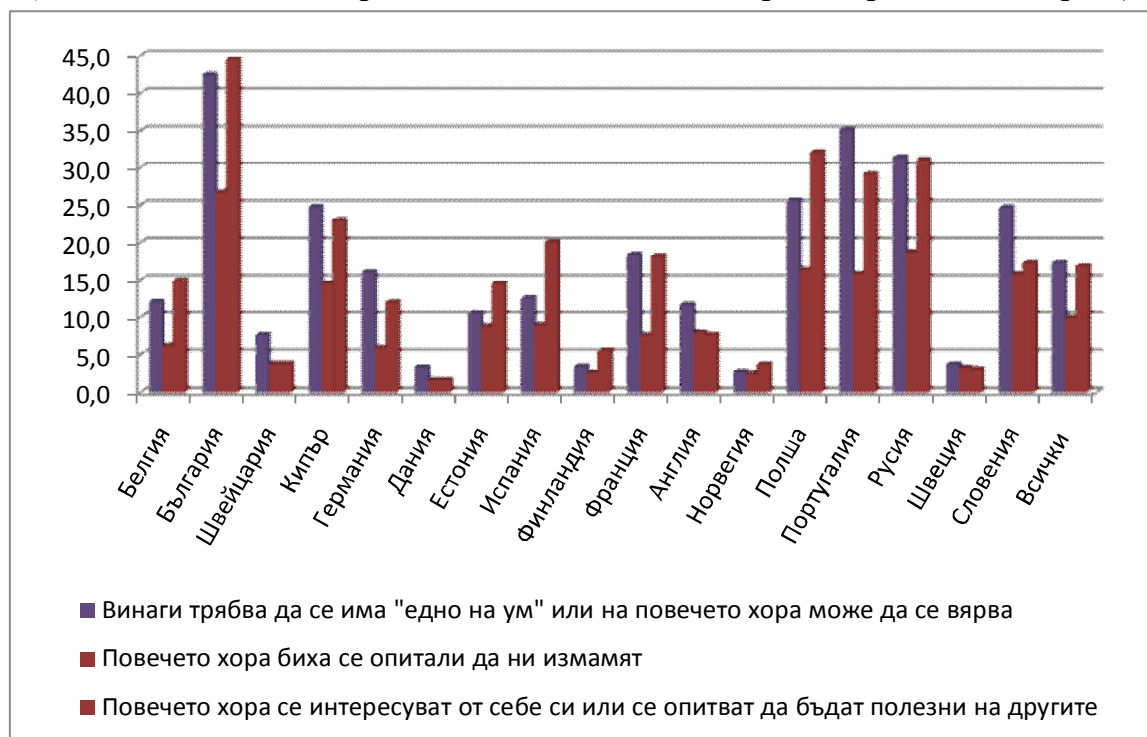
вероятно дълбоките причини за това е в *ниската степен на удовлетвореност от качеството на живот* както като цяло, от определената несигурност в ежедневието и в перспективите за утрешния ден.

Ако навлезем в по-големи вътрешни детайли на ESS данните (при анализи на двумерни и тримерни разпределения), ще установим няколко *устойчиви зависимости*, потвърдени и в другите две сходни изследвания, като Европейското изследване на ценностите и Европейското изследване на качеството на живот: 1) Посоченото „ниско доверие” имат и през 2006 г., и през 2009 г., най-вече хората, които не са на платена работа, като *пенсионерите и занимаващите се с домакинска работа, безработните* и др.под. категории. 2) Недоверието е по-често явление за живеещите в *големите градове* (където хората са често анонимни и непознати, изложени на повече рискове и несигурност); обратно, в по-малките градове и села повечето от хората се познават и се доверяват един на друг (където често „не заключват” вратите си или „оставят ключа под черджето или у съседите”). 3) Православните християни са по-недоверчиви спрямо вярващите в исляма, последните живеят предимно в по-малки етнохомогенни селищни, често широки роднински общности, а самите „православни християни” по-често на практика са атеисти, а *липсата на сплотяваща и солидарна религиозна вяра, „безбожието”*, е сред повечето от българските граждани, което вероятно допринася за „рационалното” недоверие (едва 15-17% от всички пълнолетни споделят, че редовно посещават богослужения и извършват молитвени обреди). 4) Колкото *по-ниски са доходите* – толкова по-ниско е и доверието към другите. 5) Семейно-брачният статус има сериозно значение върху нивото на доверие – омъжените и женените, вкл. имащите деца, са с чувствително по-високо доверие към другите, спрямо сравнително по-голямото *недоверие сред разведените, разделените и овдовелите*. 6) По-силно недоверие показват *хората с по-малко контакти*, които много рядко (по-малко от един път месечно) се срещат в свободното си време със свои приятели, роднини и колеги, много рядко споделят с други свои лични и интимни проблеми. 7) Респондентите, които заявяват, че са били *обект на дискриминация* (най-вече по етнос, език, религия) демонстрират ниско ниво на доверие към другите хора. 8) Ромите-респонденти демонстрират по-силно недоверие към другите, струпвайки се в крайната негативна част на 11-степенната скала.

Нека сравним твърде ниското доверие на българските граждани един към друг в *европейския* контекст.

През 1990 г. 30.4% от анкетираните смятат, че на повечето хора може да се има доверие; през 1999 г. подобна е позицията на 26.9%, а през 2008 г. - само на 17.7%. ...Съвременното българско общество е пронизано от междуличностно недоверие, което разкъсва социалната му „тъкан” и по този начин основите на неговата цялост и идентичност.”(Бояджиева, П. 2009. „Доверието – невидимата ос на обществото”. Във: Фотев, Г., съст. *Европейските ценности в днешното българско общество*. София: Унив. изд. „Св. Кл. Охридски”: 34).

Социалното или междуличностното доверие по страни – ESS-2009
(ниски степени на доверие 00-02 – „На повечето хора не трябва да се вярва“)

При това европейско сравнение, както се вижда ясно, българите сме безспорно европейците с най-ниско „социално доверие“, т.е. с най-ниско междуличностно доверие (сравнявайки данните и по трите индикатора), в най-голяма степен у нас доминира мнението, че винаги трябва да имаме „едно на ум“, да сме подозрителни, резервирани към другите. Сравнително по-близко до тези наши нагласи са другите източно-европейци – в Русия и Полша, както и „южняците“ на ЕС – в Португалия и Кипър. В старите членки на ЕС – западно-европейските страни – Германия, Франция, Великобритания, Белгия, Испания – хората най-често имат твърде по-балансиран и по-скоро позитивен нагласи към другите, докато на категорично позитивния полюс на континуума на доверието, т.е. с високо социално доверие, са хората от „северните“ и скандинавски страни – Дания, Финландия, Норвегия, Швеция (подобни на тях в отговорите са и респондентите от Швейцария).

3. Доверието към институциите – „политическото“ доверие

И ако „социалното“ доверие към другите хора е по-трудно уловимо, доколкото е самооценка и на собствената комуникативност, то оценката на доверието към институциите, „политическото доверие“, се демонстрира по-пряко и е по-достъпно за регистриране.

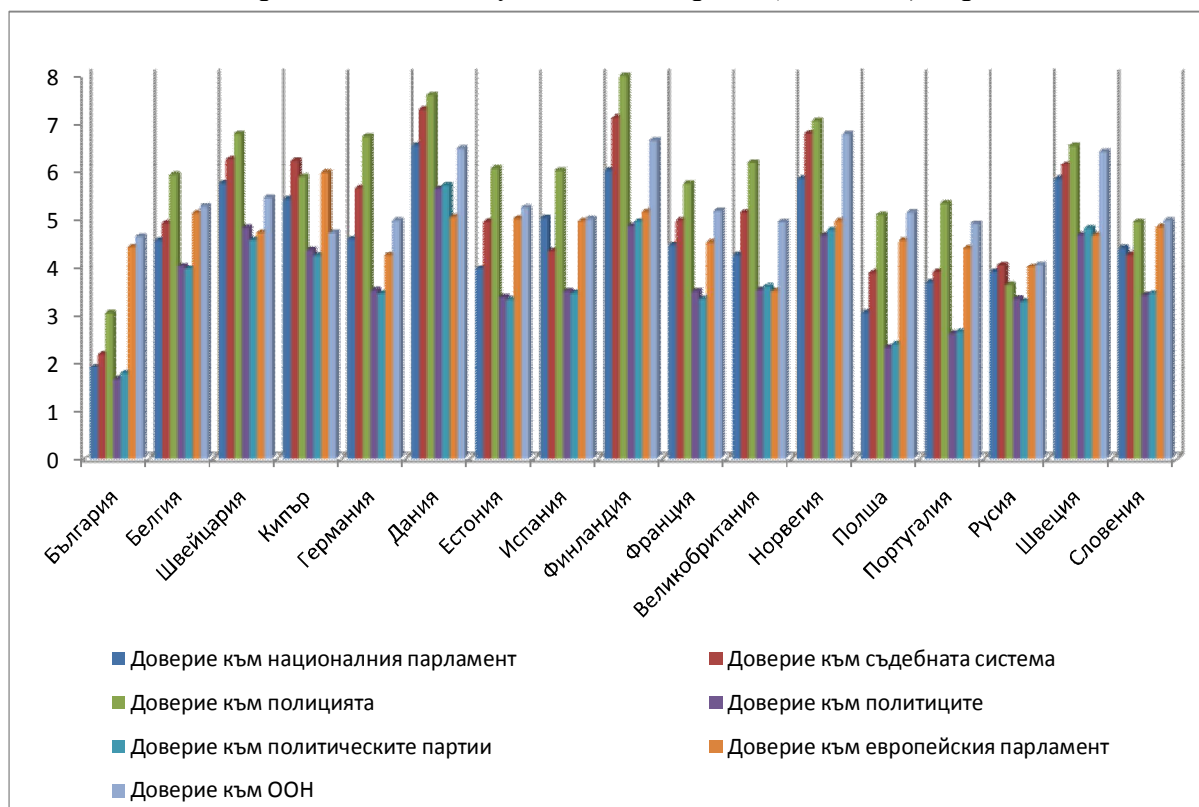
В третата и четвъртата вълна на ESS-2006/2009 доверието към институциите също се установява с 11 степенна скала, като се пита в каква степен респондентът има доверие към 5 национални и 2 международни институции. Данните от 2009 г. показват недвусмислено катастрофално ниското доверие на голяма част от българите към националните политици, политически партии, парламент, съдебната система и полицията. Трябва да уточним, че теренното провеждане на изследването е през пролетта на 2009 г. и отговорите са валидни най-вече за ситуацията тогава.

Няколко са изводите от сравнението на данните от двете теренни изследвания на ESS – през 2009 и 2006 г. за България: първо, категорично ниско е доверието на голямата

част от българите към официалните властови институции в страната; с най-ниско доверие са политически представителните институции – политици, политически партии и парламента; *второ*, това недоверие е *трайна нагласа* сред хората, установена в два различни периода, през последните три години⁹; *трето*, дори *външните, международни институции*, като Европейския парламент и ООН, макар и непознати за голяма част от хората у нас, *се ползват с по-високо доверие*. Разликата между доверието към българските и към международните институции още повече засилва контрастно ниското доверие към собствените, националните институции. За доста от българите членството в ЕС е определена *гаранция за „правилността“ на прехода*, за това, че се движим във вярната насока; че следването на утвърдените принципи и правила на развитите страни е условие за успешния ни преход. Общото заключение е еднозначно: *хората нямат доверие в дейността на официалните ни национални институции*.

Нека оценим ниското доверие към институциите сред българските граждани в широкия *европейски* контекст.

Доверие към институциите по страни (ESS-2009) - средни стойности

Сравнителните данни категорично затвърждават *българите като безспорен „шампион“ и по „политическо недоверие“ в Европа*, към петте официални национални институции. Силното разочарование към политическото представителство в България е нещо *уникално, изключително* на сравнителния европейски фон. На другия полюс, нещата

⁹ Вж. също: Димитрова, Б. 2008. „Подвижните пясъци на обществените нагласи: политически, икономически и статусни промени в периода 2002-2007 г.“, В: *Състояние на обществото*. София: Институт „Отворено общество”:15-16).

са твърде различни: особено високото доверие, което дават финландците, датчаните, норвежците, шведите и швейцарците на тяхната полиция и съдебна система, т.е. на най-важните правоохранителни и правораздавателни органи в държавата е ясна *линия за обяснение* на по-високото „политическо“ доверие в тези страни; те оценяват тяхната работа като полезна и ефективна. Същевременно, техните по-скоро средни, балансирани оценки към Европейския парламент подсказват, че, уверени в своята собствена сила и стабилност като общества и в успешната работа на собствените им институции, те не са крайни ентузиастични на ЕС. Те приемат ЕС като необходимост, но и допускайки, че членството им в ЕС ще предполага някакво преливане, преразпределяне на тяхното вече постигнато благоденствие – към по-слаборазвитите страни-членки.

4. Доверие и удовлетвореност

Както изтъкват Ян Делхей и Кенет Нютън, *добротото управление е същностна причинна и структурна база на доверието*. Управление, без сериозна корупция и следващо демократичните норми, създава базовата структура, в която индивидите могат да действат с доверие и да очакват, че повечето от другите ще правят същото (Delhey and Newton 2004:28)¹⁰. Доверието зависи от степента на *удовлетвореност* от дейността на официалните държавни институции, от позитивния резултат от тяхната дейност – за отделния човек, за хората, за обществото, според оценяващия. Вероятно точно *тази удовлетвореност е „трансмисията“*-посредник, чрез която ниското или високото доверие към институциите оказва пряко или косвено влияние върху съответно – ниското или високото „социално“, междуличностно доверие, а с това и върху цялостното, „обобщено“ доверие – в обществото и в отделния човек. Тази обяснителна рамка получава пълна подкрепа в резултатите от ESS изследванията за България.

Първо, мнозинството от хората у нас категорично не одобряват работата на правителството, състоянието на икономиката, хода на демократичните процеси, направеното в най-важните социални сфери - здравеопазването и образованието.

Второ, както се вижда, тази удовлетвореност е *значително по-ниска на фона и на сравнението* по същите въпроси от преди три години.

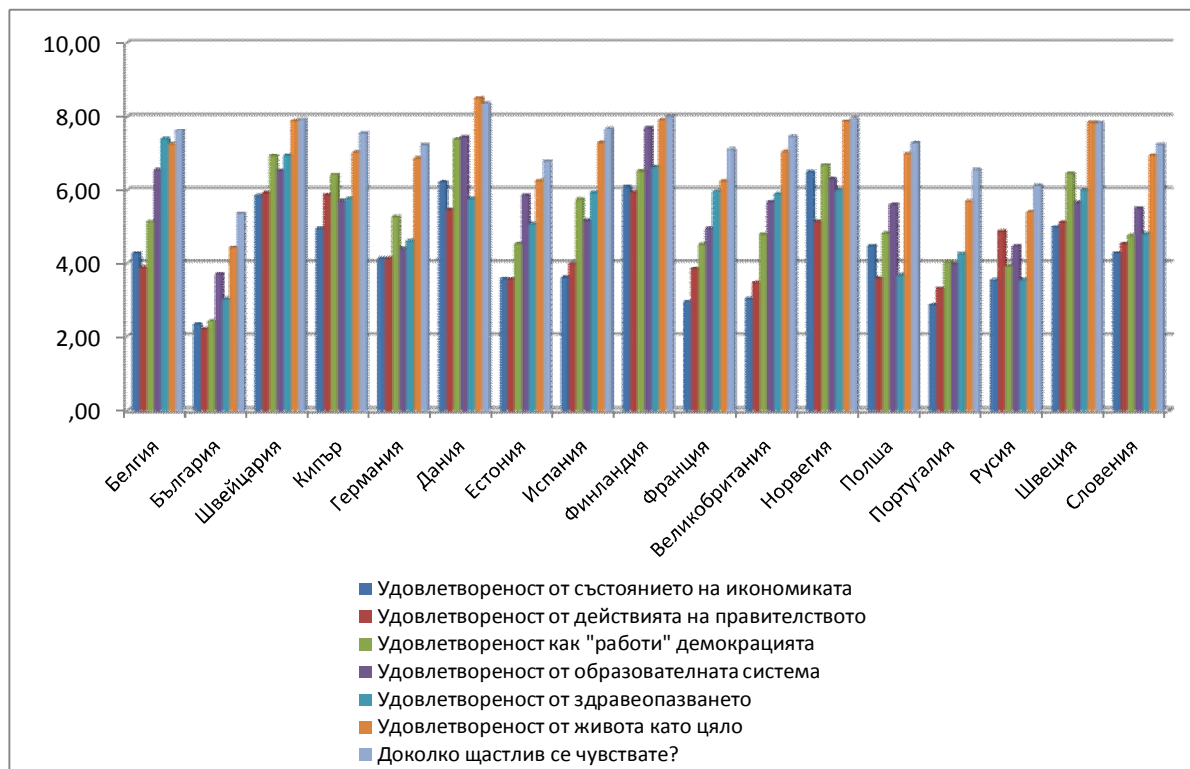
Трето, обобщението, че над $\frac{1}{4}$ от хората не са удовлетворени от сегашния си живот като цяло. Неудовлетвореността е логическо следствие и синтез от другите „по-частични неудовлетворености“ от работата на държавните институции.

Четвърто, сравнителните данни показват *устойчивостта на процесите*, които са се натрупвали през последните три години.

А как стоят нещата в *европейски сравнителен план*, съпоставяйки данните по същите въпроси по страни?

¹⁰ Delhey, J. and K. Newton. 2004. „Social Trust: Global Pattern or Nordic Exceptionalism?“. In: *WZB Discussion Paper*, June 2004, Bestell-Nr./Order No.: SP I 2004. Вж. също в: Zmerli, S. and K. Newton. 2008. *Social Trust and Attitudes toward Democracy*. Public Opinion Quarterly 2008. 72(4).

**Удовлетвореност от работата на институциите и лична удовлетвореност
по страни по ESS-2009, средни стойности**

Първо, ниската удовлетвореност е стабилен феномен в масовата психика на българските граждани. И по седемте признака респондентите в България дават най-ниски оценки. Двойно по-удовлетворени по всички тези показатели са старите страни-членки на ЕС – западно-европейците, вкл. словенците, а три и половина пъти по-удовлетворени от българите са „отличниците” – в Дания, Финландия, Норвегия, Швеция, Швейцария.

Второ, не е учудващо, че всички споменати „отличници” са високо удовлетворени от състоянието на образователната им система, за тях образованието наистина е не само официално обявен, но и плътно следван *приоритет №1*. На това се дължи „Финландското чудо”, бурният възход на финландското общество по много от показателите за социално-икономическо развитие в сравнителен световен мащаб¹¹ (у нас удовлетворени от образованието ни са едва 5.6%). Ако половината от финландците са високо удовлетворени от тяхното здравеопазване, едва 5.4% от българите мислят така за нашето здравеопазване. Ако 2/3 от датчаните високо оценяват състоянието на тяхната икономика, подобна оценка имат само под 1% от българите за нашата икономика. Разликите са потресаващи и сами налагат изводите.

Трето, най-ниска удовлетвореност от живота си посочват отново именно българските респонденти (над ¼ - 26.4%); толкова неудовлетворени от живота си са само под или около 1% сред „северните” и скандинавските страни и швейцарците. Освен последните и западно-европейците, висока удовлетвореност от живота си като цяло и чувство за щастие демонстрират още и словенците, кипърците, дори други източно-

¹¹ Вж. подробно в: Тилкиджиев, Н. 2007. „Защо те, защо не и ние? Финландското чудо: четиво за изследователи и политици”. В: *Списание на БАН*. София: Акад. изд. „М. Дринов”, кн.2.

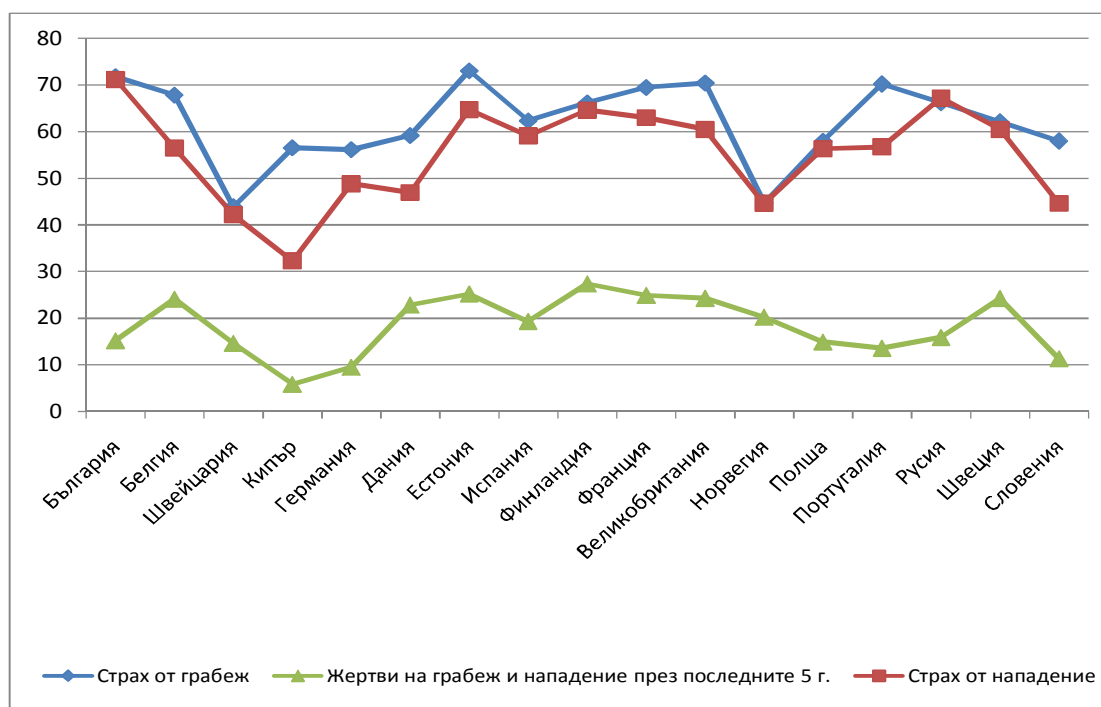
европейци, като поляците, естонците и руснаците. Високо удовлетворените и щастливите българи са съответно едва 11.8 и 21.8%.

5. Страховете на българите - фактор за недоверие

Към казаното има поне още един нюанс, без отчитането на който обяснителната рамка на изключителното, уникално българско недоверие ще остане непълна: страховете, като основа на недоверието.

Българинът е сякаш изтъкан от страхове. Той е недоверчив дори и поради това, че е притиснат от многото си страхове. Страх го е за оцеляването и прехраната, доколко ще му стигнат парите за нормален живот – да може със своята заплата или пенсия да преживява, да не тежи на близки и роднини. Страх го е да не остане без постоянна работа, без постоянни доходи. Страх го е от тежко заболяване, което ще му намали рязко доходите от скъпоструващо лечение и медикаменти. Страх го е от постоянно качващите се цени на консумативите за дома – на тока, водата, отоплението. Накратко, страхове от ниското равнище на неговото собствено и на семейството му благосъстояние. Освен това, той се чувства несигурен и в къщи, и навън, на улицата, в обществото: страх го е от битови кражби, да не му откраднат скътаните дребни пари за ежедневието и за таксите, да не стане жертва на домашен грабеж, което да доведе до срыв материалното му положение. Страх го е и физически да не бъде нападат и обран на улицата. Страх го е и от „другите етноси” – от ромски набези над продуктите на домашното стопанство и зимнина, от агресията на етнически турци – в администрацията и в услугите в „смесените” райони. Страх го е дори от външно нападение, от терористичен акт, който, не дай си Боже, може да сполети и България... Това не са голословни твърдения, а отново емпиричните данни, събрани по методиката на ESS през 2006 и 2009 г. *Как при такива и толкова много страхове българинът ще живее в спокойствие и доверие с останалите?...*

Но има и още нещо. При сравнение на данните за страховете, тревожността, между дадените отговори в различни европейски страни през 2009 г. се оказва, че има *страхотно разминаване* между, от една страна, страха от грабеж и от нападение и – от друга страна – *реалния* неприятен опит от вече реално случил се такъв грабеж и нападение. Показателно е, че българските респонденти имат *най-големи страхове*, но същевременно далеч *не българите са сред онези, които реално са били най-много обект на грабеж и нападение*. Много по-често реален обект на грабеж и нападение през последните 5 години, в сравнение с българите, са били, според напълно сравнимите данни от ESS-2009, граждани на Белгия, Дания, Естония, Испания, Финландия, Франция, Великобритания, Норвегия и Швеция. Въпреки това обаче, *тъкмо българите най-много се страхуват от всички тях*, че това ще им се случи.

Страховете от грабеж и нападение и реалните жертви през последните 5 г.

Можем да предположим, че главната заслуга за преувеличаването, „пренавиването” на страховете у нас е – както видяхме – в *ниското доверие в държавните институции*, а като реална предпоставка – в *слабото или поне неудовлетворителното действие на основни национални институции*, които пряко или косвено са свързани с опазването на обществения ред и сигурността на хората – с работата на полицията, на съдебната система, според данните към средата на 2009 г. В Белгия, Дания, Естония, Испания, Финландия, Германия, Великобритания, Норвегия, Швеция, много повече хора са реално пострадали през последните 5 г. от грабеж и нападения, в сравнение с пострадалите в България. Органите на реда в тези страни се ползват обаче, както се видя, с *високо гражданско доверие*, хората в голямата си част са доволни от тяхната дейност, чувстват се достатъчно сигурни и защитени, много по-спокойни за своята лична сигурност, уверени в стабилността на обществения ред.

Виждайки безизходицата на нашето общество, много по-често е очакването за „*решение отвън*” или „*решение навън*”: значима част от семействата и домакинствата в България днес залагат и разчитат на *икономическата емиграция и миграция* – от една страна, при младите (учещи) и висококвалифицираните в по-млада и ранна зряла възраст и от друга страна, при по-големите маси хора в трудоспособна възраст (без, с ниска или с широко-профилна квалификация). Голяма част от двата потока, освен на себе си, помагат и на своите семейства и близки в България.¹²

¹² Според изчисления на икономисти, близо 1 милион са българите-икономически мигранти, работещи главно в страни на ЕС (Гърция, Кипър, Испания, Италия, Великобритания, Белгия, Дания, Холандия и др.). Расте и делът в БВП на паричните преводи от български-мигранти към свои близки в България – за периода 2003-2009 г. По тази линия са преведени 6.16 млрд.евро, което е 30% от общия обем на чуждестранните инвестиции у нас за същия период; без носените и предавани на ръка пари, както и преводите чрез трансферни институции от типа на Western Union Bank. (http://www.temaneews.com/index;http://money.ibox.bg/news/id_1917407093)